

Татјана Брзуловић Станисављевић, МА
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд
brzulovic@unilib.bg.ac.rs

УДК 347.78
347.78:02

Ауторско право и библиотеке

Сажетак

Овај рад бави се међународним оквирима на којима почива заштита ауторских права. Учињен је покушај да се објасни како би се требало понашати према делима која су заштићена ауторским правом. Где су у свему томе библиотеке? На који начин оне штите права аутора, а у исто време и права корисника на слободан приступ информацијама? Шта се сме копирати у библиотекама, на који начин и под којим условима? Изузетак од ауторског права који се примењује у библиотекама постао је важан давне 1956. године, када је енглески парламент ревидирао британски закон о ауторском праву и озваничио први изузетак искључиво за библиотеке.

Кључне речи:

ауторско право, библиотеке, WIPO, TRIPS

Увод

Доношење закона којим се обезбеђује заштита аутора, већ на самом почетку створило је многе проблеме. Наиме, заштита која се обезбеђује ауторима националним законима није довољна јер се односи само на домаће држављане. Зато се, несумњиво, већ на самом почетку ауторско-правне јавља потреба за међународном заштитом, тј. заштитом аутора који нису држављани државе у којој живе, имају боравиште у њој, или у којој намеравају да објаве своја дела. Тај проблем је у почетку решаван закључивањем билатералних уговора између појединих држава. Овим уговорима уређивала су се и друга питања, а ауторско-правна заштита била је споредног карактера. Због свега наведеног, појавила се потреба да се у Берну 1886. године усвоји *Међународна конвенција о заштити књижевних и уметничких дела*, познатија као *Бернска конвенција* (БК)¹, коју је тада потписало десет европских земаља. До данас су 164 земље приступиле овој конвенцији.

Бернска конвенција

Бернска конвенција је, од свог доношења до данас, доживела неколико ревизија. Почива на три фундаментална принципа:

1. *Национални принцип* – према Бернској конвенцији, све земље потписнице обавезују се да третирају ауторско право аутора из свих земаља на исти начин као и ауторско право националних. Краљевина Југославија потписала је ову конвенцију још давне 1930. годи-

не, те се *Закон о ауторском праву Србије* примењује на сва дела објављена у Србији, уколико су аутори из било које од земаља потписница конвенције.

2. *Принцип независности* – заштита ауторског права подједнако припада и домаћем и страном аутору, чак иако тај рад није заштићен ауторским правом земље из које је потекао. На пример, ако је неки роман написао боливијски држављанин који није заштићен према боливијском закону, он ће ипак бити заштићен у Србији ако испуњава услове за заштиту према њеном закону.

3. *Аутоматска заштита* – заштита ауторског права спроводи се аутоматски моментом настајања ауторског дела, без икакве претходне регистрације ауторског дела.

Бернском конвенцијом штите се штампана дела и она предвиђа минимални период заштите ауторских права, а то је за живота аутора и још 50 година после његове смрти. Дела примењене уметности минимално су заштићена 25 година. Овом конвенцијом предвиђена је заштита свих дела, осим фотографија и филмова.

Конвенција омогућава земљама потписницама оквир за прихватање изузетака од заштите ауторских права. Такође, предвиђа бројне специфичне захтеве за своје земље чланице. Такозвани „тростепени тест“, који је садржан у члану 9(2) дозвољава слободу земљама чланицама да креирају изузетке и ограничења од уобичајене заштите ауторских права. Последњом ревизијом, у Паризу 1971. године, земље чланице прихватиле су и *Додатак* који се тиче земаља у развоју. У пракси то значи да оне могу да дају неискључиве и непреносиве обавезне лиценце за превожње дела за потребе настава, образовања, науке и истраживања и да умножавају дела у вези са активностима у образовном процесу. Ова конвенција не садржи механизме принуде. Дакле, земље чланице не могу да казне друге земље које се не придржавају упутстава Бернска конвенције.

¹ *Бернска конвенција*, http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf_ap/bern.pdf (преузето 9. 9. 2010). Бернска конвенција о заштити књижевних и уметничких дела, од 9. септембра 1886. године, допуњена у Паризу, 1896. године, измењена у Берлину, 1903. године, допуњена у Берну 1914. године, измењена у Риму 1928. године, у Бриселу 1948. године, у Стокхолму 1967. године и у Паризу 1971. године.

Универзална конвенција о ауторском праву

У Женеви је 1952. године усвојена и *Универзална конвенција о ауторском праву*, познатија као *Универзална конвенција (УК)*. Она је много флексибилнија од Бернске конвенције и такође садржи принцип националног третмана и забрањује дискриминацију према страним ауторима, али садржи мање захтева које земље чланице морају да испоштују. Наша земља је чланица од 1966. године.

Значај ове конвенције је сада мањи, јер је већина земаља или прихватила Бернску конвенцију, или су чланице *Светске трговинске организације* WTO, (или и једно и друго). Обавезе о заштити ауторских права чланица Светске трговинске организације засноване су на Споразуму о правима из области интелектуалне својине повезаним са аспектима везаним за трговину. Србија је потписник од 2001. године.

Светска организација за интелектуалну својину WIPO

Светска организација за интелектуалну својину – WIPO основана је 1967. године и посвећена је идеалу подстицања стваралаштва и обезбеђивању да се права стваралаца и власника штите широм света и да се проналазачи и аутори признају као такви и награђују за своју генијалност. Ова међународна заштита делује као подстицај људском стваралаштву померајући границе науке и технологије и обogaђујући свет књижевности и уметности.

Нова студија Светске организације за интелектуалну својину (WIPO) говори о изузетима од ауторског права за библиотеке и архиве широм света. Изузетак од ауторског права применљив на библиотеке постаје важан давне 1956. године, када је енглески парламент ревидирао британски закон о ауторском праву и озваничио први изузетак искључиво за библиотеке². Кенет Кру (Kenneth Crews), директор Саветодавног бироа за ауторска права на Колумбија универзитету у Њујорку прикупио је истраживања за 149, од укупно 184 земље чланице (податак је из новембра 2008), и закључио да у 128 земаља има бар један изузетак који се тиче библиотеке. Најчешћи је копирање ради личне употребе, или ради очувања културне баштине.

Изузеци утврђени законом који важе за библиотеке и архиве су најчешће: дозвољено је копирање дела заштићених ауторским правом у сврху истраживања, учења и у личне сврхе, копирање ради заштите дела и конзервације, замене дотрајалог или оштећеног примерка и за међубиблиотечку позајмицу. У току истраживања утврђено је да 21 земља нема ниједан изузетак који се тиче библиотека у свом Закону о ауторском праву, а чак три земље немају уопште Закон о ауторском праву³ (Авганистан, Лаос, Малдиви).

Светска библиотечка заједница представља безброј различитих ситуација у којима се библиотекари суочавају са законом о ауторском праву покушавајући да

прилагоде своје услуге захтевима националног закона. Врло често успешно штите закон, радећи у складу са његовим одредбама, а понекад проблем који се појави не могу да реше на прави начин, јер је закон ограничен.

Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине TRIPS

TRIPS је међународни споразум којим управља Светска трговинска организација. Она има 153 земље чланице и 30 земаља посматрача, међу којима је и Србија. Ван система светске организације налази се само 14 земаља и 3 територије (из Европе само Монако, Сан Марино и територија Косова). Овај споразум закључен је 1994. године. Он успоставља минималне стандарде за заштиту интелектуалне својине у разним облицима, укључујући и заштиту ауторских права у земљама које су чланице Светске трговинске организације.

Овај споразум врло је сличан Бернској конвенцији. Главна разлика је да TRIPS тражи од земаља чланица да обезбеде заштиту рачунарских програма и компилације база података. Не тражи заштиту моралних права аутора. Захтева обезбеђивање заштитних мера и тражи санкције за оне који крше ауторска права. Такође, има и механизам који му омогућава да решава спорове и могућност да натера друге чланице да поштују закон и правила у складу са уговорним обавезама. Флексибилан је у погледу земаља у развоју којима дозвољава да ускладе имплементацију општих прописа Споразума у складу са проблемима економског развоја.

Како је примена Закона о ауторским правима веома комплексан проблем у већини случајева, у праксу свих земаља потписница Бернске конвенције уведен је тзв. Бернски тростепени тест, заснован на одредбама ове конвенције. Примењује се у случајевима захтева за позајмицу или копирање докумената, и на основу њега се у сваком појединачном случају доноси одлука да ли копирање представља кршење закона или не. Овај тест укључен је у члан 13. Споразума о трговинским аспектима из области интелектуалне својине – TRIPS. Он каже да чланице које су потписале споразум деле изузећа и ограничавања ауторских права на:

- посебне случајеве,
- који нису у колизији са нормалном експлоатацијом дела и
- који не оштећују претерано легитимне интересе носиоца права.

Неизбежни изузеци су цитати, распродај тираж, коришћење у библиотекама и образовним институцијама, пружање услуга хендикепираним корисницима и израда дигиталне копије. Библиотеке могу да дистрибуирају копије дела корисницима у некомерцијалне сврхе, да направе копије за замену оштећених и дотрајалих примерака, једну копију чланка за међубиблиотечку позајмицу и целог дела ако се оно користи за учење и истраживање. Повредом права сматра се држање у комерцијалне сврхе примерака дела заштићених ауторским или сродним правом ако држалац зна или има основа да зна да је реч о неовлашћено произведеном примерку.

² "Photoduplication of Copyrighted Material by Libraries", у *Studies on Copyright* No. 15 (1963), 49-67.

³ Crews, *SCCR/17/2* (2008), 14.

Библиотеке и ауторска права

Мисија библиотеке је да сакупља, организује, чува и чини доступном културну и научну грађу свим садашњим и будућим генерацијама. Оне нису само полице књига, нити колекције база података. Јединствена улога библиотека је да кориснику омогуће да пронађе жељену информацију и да одговоре на све индивидуалне потребе. Активни су учесници друштвених промена и свих процеса који се дешавају у једној друштвеној заједници. У данашњем свету, када се догађаји мењају брзином светлости, од библиотека се очекује да се прилагоде свим друштвеним променама и одговоре на све захтеве информатичког доба. Веома је важно да библиотекари познају Закон о ауторском и сродном праву и да обављају свој посао у складу са њим. То је неопходно како за њих, тако и за саме кориснике. Сваки библиотекар је дужан да објасни кориснику како се користи одређени материјал у библиотеци, да ли се може умножавати, шта се може и у ком обиму фотокопирати. Цео процес коришћења библиотечке грађе мора да се одвија у складу са поштовањем ауторских права.

Принцип универзалне доступности публикација, као део општељудског права на информације, угрожен је данас захтевима издавача да се уведу многобројна ограничења у коришћење електронских публикација и њихово искључивање из система међународне међубиблиотечке позајмице. Као што је познато, данас је добар део библиотечког фонда у електронском облику. Овај фонд није власништво библиотека, већ се може користити на одређени начин, у складу са лиценцом за коришћење. Дозвола за коришћење склапа се са власницима ауторских права, у овом случају са издавачима. Лиценца тачно прописује услове, начин, време и цену коришћења. Одредбе лиценчног уговора морају се поштовати, јер повлаче веома оштре казне.

Заштита ауторског права у библиотекама најчешће се односи на меру при умножавању штампаних материјала, као и на заштиту извора на Интернету. Библиотеке начелно поштују ауторска права самим чувањем грађе. Поштовање интелектуалне својине и заштита ауторских права никако не смеју да буду рестриктивни, нити да остављају такав утисак. Да не би било недоумица, потребно је да све библиотеке на свом сајту истакну правила коришћења библиотечке грађе, као и правилник о репрографским правима.

У многим међународним документима о библиотекама које су објављивали IFLA, UNESCO, EBLIDA, истиче се да библиотеке у свом раду морају да се руководе законским прописима који важе у њиховим земљама. У смерницама за библиотечко законодавство из 2000. године, које је донело Веће Европе - EBLIDA, још се изричито инсистира да се репродуковање у библиотекама мора ускладити са националним законом о ауторским правима.

Ауторско право је да слободно располаже својим делом и то му је гарантовано законом. Он стиче финансијску добит којом се награђује за свој рад и време које је уложио у стварање дела. Тиме се подстиче на даљи креативни рад. Библиотеке које су власници примерака

дела и друге грађе морају да знају да је њихово право власништва ограничено ауторским правом кад та грађа садржи заштићена ауторска дела. Ауторово право да слободно користи своје дело, односно да допусти или не допусти његово коришћење, у супротности је са жељом и тежњом друштва да свима обезбеди слободан приступ грађи.

Данашње друштво обележено је различитим интересима које настоји да помири: с једне стране стоје интереси и потребе корисника дела, а са друге заштита права аутора. Савремено доба и развој дигиталне технологије озбиљно то нарушавају. Дигитална технологија омогућава тренутно умножавање примерака лако и брзо. Свако ко има компјутер, видео или компјутерску опрему, у могућности је да умножава дела за приватну употребу, и од „потенцијалног купца“ постаје „произвођач“ сопствених примерака дела. Развој рачунара и њихова масовна употреба довели су до тога да рачунар са пратећом опремом постаје ефикасно средство за масовно умножавање дела за приватне потребе. Овакав развој технологије проузроковао је велики губитак аутора у приходима од продаје дела. Они се удружују у организације за колективно остваривање писаних права да би заштитили своје интересе.

Проблем и даље постоји, јер корисници библиотека и библиотекарски упозоравају да сувише строга заштита умножавања дела угрожава слободан приступ грађи која се гарантује и као основно људско право. Превише строг систем заштите фаворизује развијене земље на уштрб земаља у развоју, које су приморане да увозе дела која су им потребна за даљи развој. Велика новчана средства издвајају за плаћање страних часописа и база података, а истовремено њихово традиционално знање није заштићено и може га свако користити.

Библиотеке су веома заинтересоване за ауторско право, јер у својим колекцијама које дају на коришћење имају пуно дела која су заштићена њиме. При давању на коришћење, често и умножавају, копирају и скенирају за своје кориснике. Сама чињеница да је библиотека власник набављеног примерка дела не даје јој право да са тим примерком чини шта јој је воља. Давање допуштења за умножавање основно је право аутора и зато библиотекар, као посредник између аутора и корисника, мора добро да познаје различите одредбе које уређују подручје ауторских права.

Умножавање спада у изузетке од ауторског права у корист библиотека. У нашем важећем *Закону о ауторском и сродним правима*, у члановима 44, 45 и 46 прецизира се да се без дозволе аутора и плаћања накнаде могу копирати одломци дела за потребе наставе, научног истраживања у приватне и некомерцијалне сврхе. То могу да чине библиотеке, архиви, музеји, образовне установе и физичка лица. Ноте се не могу умножавати. За потребе особа са инвалидитетом, дозвољено је, без дозволе аутора и плаћања накнаде, умножавање и стављање у промет дела ако то није у комерцијалне сврхе.

Пракса је другачија. Свакодневно се фотокопира све, целе књиге, докторски и магистарски радови, чланци из часописа. У скриптарницама факултета продају се тзв. „ридери“ који су састављени из одабраних погла-

вља и делова различитих књига разних аутора, а садрже заправо све што је потребно за припрему и полагање одређеног испита. Законом је дозвољено фотокопирање у приватне и некомерцијалне сврхе и за потребе наставе. Све што се умножава у више примерака захтева дозволу аутора и плаћање накнаде. У овом случају, аутору припада право на посебну накнаду коју може да оствари само преко организације за колективно остваривање писаних права аутора. Нажалост, таква организација код нас још није формирана. Ове године (2010), била су два састанка на ту тему, први почетком године, а други у мају у Ректорату Универзитета у Београду. Директорка Завода за заштиту интелектуалне својине, Бранка Тотић, рекла је на том састанку: „Постојећим законом предвиђена је наплата ауторских права, али се она не примењује у пракси. Закон предвиђа наплаћивање надокнаде за писана ауторска права увозницима уређаја за фотокопирање, скенирање и других апарата за умножавање писаног материјала, као и власницима фотокопирица, државним институцијама, образовним установама и јавним библиотекама. За организовање наплате биће задужена будућа организација за заштиту писаних ауторских права, којој Завод даје лиценцу, а тарифе ће бити утврђене у договору са обвезницима“.

Проблем неовлашћеног фотокопирања Универзитет такође покушава да реши Правилником о дисциплинској одговорности студената. Члан 9. овог акта међу теже дисциплинске повреде третира „неовлашћено умножавање материјала за припремање испита (фотокопирање уџбеника и слично) ради стављања у промет и стицања материјалне добити“. Међутим, копирањем се баве саме фотокопирице, а не сам студент, тако да правилник нема неку велику снагу.

Све чешће се неовлашћено праве збирке радова за потребе наставе које се скенирају и постављају на Вебу. Наставник који би желео да објави овакву дигиталну збирку, коју би студенти могли да користе путем Интернета или интранета, мора претходно да добије писмено одобрење свих аутора. „Недавно су три угледна издавача Cambridge University press, Oxford University press и Sage Publications покренули тужбу против четворо службеника са Државног Универзитета Georgia јер су на свом web-у неовлашћено умножавали и дистрибуирали велики број заштићених дела. Универзитетски службеници позивали су се на право фер коришћења, 'fair use', специфично за америчко законодавство, слично ограничењима за приватно коришћење у европским земљама. Спор је још увек у току и нестрпљиво се очекује пресуда“⁴.

Како библиотекар може да препозна да је дело заштићено ауторским правом?

Свако ауторско дело носи податак о аутору и години кад је дело први пут издато, и ознаку ©. И када нема те ознаке, дело је заштићено. Слободна дела су она за које је истекао период заштите и могу слободно да се

користе. У нашем ЗАПСП-у прецизира се рок трајања заштите, за живота аутора и још 70 година после смрти. Дела која настају у библиотекама: библиографије, каталози, билтени принова, не третирају се као ауторска дела, осим ако је распоред каталожских јединица такав да чини интелектуалну творевину која се одликује оригиналношћу и индивидуалношћу.

Који је рок заштите код електронског часописа? Сваки прилог је заштићен посебно. Код електронских дела треба водити рачуна када се преузимају или штампају чланци, лиценца не дозвољава да се преузме цео часопис од корица до корица, већ појединачно неколико чланака. Код коришћења електронских дела важи закон земље корисника, а не земље издавача или дистрибутера. Дела на Интернету су такође заштићена.

Цитирање је један од изузетака од ауторског права у корист физичког лица. Може се цитирати без дозволе аутора. Увек се прецизно наводи име аутора, назив дела, место и година издавања. Исто важи и ако је у питању електронски извор, наводи се адреса странице. Важно је запамтити да се цитирају само објављена дела. Усмено саопштење са конференције такође се може цитирати. Сматра се да је објављено пошто је јавно саопштено.

Ако желите више информација, можете погледати „Ауторска права за библиотекарџе“, заједнички пројекат Беркман центра Интернет и друштво Универзитета Харвард (Berkman Center for Internet & Society) и конзорцијума Electronic Information for Libraries eiFL, који чине библиотекарџе из 50 земаља Африке, Азије и Европе. Циљ је да библиотекарџама из земаља у развоју и транзицији обезбеди неопходне информације које се односе на законе о ауторском праву. Курс се може користити на три начина. Прво, материјал библиотекар може самостално да чита. Друго, може се користити традиционално у учионици. Треће, може се користити за учење на даљину. Садржи девет модула, а материјал је подељен на пет нивоа: ниво 1 – одговарајући за кориснике који желе основна знања о томе како закон о ауторским правима утиче на рад у библиотекама земаља у развоју; ниво 2 – одговарајући за кориснике који су заинтересовани за теорију на којој се заснивају закони; ниво 3 – одговарајући за коришћење као једносеместрални додипломски курс о овој теми; ниво 4 – одговарајући за коришћење на последипломском курсу о овој теми; ниво 5 – одговарајући за предавача на факултету који се припрема да предаје ову област. Материјали за овај курс припремљени су и заштићени у оквиру Creative Commons Attribution license и слободно су доступни на адреси: <http://cyber.law.harvard.edu/copyrightforlibrarians/>.

Библиотекари и сви заинтересовани могу слободно да користе курс, шире га, преводе и модификују.

Анкета

Као координатору за ауторска права, обавеза ми је да упознам колеге библиотекарџе са Законом о ауторским правима и да их едукујем за примену у пракси. Интересовало ме је како библиотекарџе спроводе закон, па сам анкетирала високошколске библиотеке. Анкета

⁴ Александра Хорват и Данијела Живковић, *Књижнице и ауторско право* (Загреб: Хрватска свеучилишна наклада, 2009).

је садржала осам најосновнијих питања. Од 73 библиотеке у Београду, анкету је попунило и вратило 16, што је 20% од укупног броја. Анализа анкете следи:

1. *Да ли знате која су ограничења ауторских права прописана Законом о ауторском и сродним правима у корист библиотеке?*

Седам библиотека одговорило је да не зна која су ограничења ауторских права, шест је упознато са ограничењима, а две библиотеке делимично познају ограничења.

„Забрањено копирање књига, дозвољено копирање једног чланка из часописа.“

2. *На који начин се у вашој библиотеци примењују ограничења ауторских права у корист библиотеке?*

Већи део одговора односио се на то да се ограничења не примењују ни на који начин. Ево неких интересантних одговора:

„Забраном копирања књига.“

„Не износе се: докторске тезе, магистарски и дипломски радови.“

„Само ако професор не дозвољава копирање свог уџбеника.“

„Није дозвољено копирање оригиналних публикација.“

3. *Да ли је сировођење регулисано неким интјерним писаним актом или не?*

Све библиотеке су одговориле да није регулисано писаним актом.

4. *Да ли се дозвољава копирање библиотјечкој материјала из вашеј фонда?*

Већина библиотека дозвољава копирање материјала (11), само четири библиотеке не дозвољавају.

„Дозвољено је копирање копија публикација.“

5. *Који материјал се може копирајти?*

Фотокопирање је дозвољено свега у пет библиотека, делове књига копирају три, у три библиотеке копирају се само чланци, а једна дозвољава копирање уџбеника и чланака.

„Фотокопије публикација које су потребне за припремање испита, CD-е и DVD-е са текстовима и репродукцијама само у сврху припремања испита.“

6. *Да ли корисник копира сам или уз присуство библиотекара?*

Корисници углавном копирају сами скоро у свим библиотекама, само у једној копира се уз присуство библиотекара.

7. *Колико проценајте књиге дозвољавајте да се копира?*

Четири библиотеке дозвољавају копирање целих књига, 30-50% може се копирати у једној, 10-25% такође у једној. Пет библиотека одговорило је да проценат копирања није регулисан.

8. *Да ли постојати ограничење у погледу копирања исте књиге?*

Највећи број одговора (9) је да није регулисано у њиховим библиотекама. Три библиотеке одговориле су да немају никаква ограничења у погледу копирања исте књиге.

Copyrights and Libraries

Abstract

This paper will deal with the international framework as the basis for copyright protection. We will try to explain the way to treat works protected by copyrights. But, in all of this, what is the position of libraries? How do the libraries protect the authors' rights, simultaneously with the rights of the user to free access to information? What may be copied in the libraries, how and under what conditions? The exception from the copyrights applied in libraries has become important in distant 1956, when English parliament revised the British law on copyrights and made public the first exception exclusively for libraries.

Key words:

copyrights, libraries WIPO, TRIPS, limitations and exceptions

ЛИТЕРАТУРА

1. *Bernska konvencija*. http://www.yupat.sv.gov.yu/pdf_ap/bern.pdf.
2. „Закон о ауторском и сродним правима“. *Службени гласник РС* 104 (16/12/2009).
3. *Intellectual Property watch*. <http://www.ip-watch.org/webblog/>.
4. *Konvencija o osnivanju svetske organizacije za intelektualnu svojinu*. http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf/konvencija_o_osnivanju.pdf.
5. Crews, Kenneth. "Study on Copyright Limitations and Exceptions for Libraries and Archives". *WIPO Study*. http://www.wipo.int/edocs/mdocs/sccr_17/sccr_17_2.pdf.
6. *Opšta deklaracija o pravima čoveka*. <http://www.unhcr.ch/udhr/lang/src3.htm>.
7. *Pariska konvencija*. <http://www.yupat.sv.gov.yu/sr/pdf/pariz.pdf>.
8. *Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine TRIPS*. <http://www.arsetnorma.com/documents/TRIPS%20Sporazum.pdf>.
9. Хорват, Александра и Данијела Живковић. *Књижнице и ауторско право*. Загреб: Хрватска Свеучилишна наклада, 2009.
10. <http://cyber.law.harvard.edu/copyrightforlibrarians/>